

2. februar 2007

„We were at a garden at Mons. Young Buckley came in with his patrol from across the river. The first German I saw climbed up over a garden wall. We waited till he got one leg over and then potted him. He had so much equipment on and looked awfully surprised and fell down into the garden. Then three more came over farther down the wall. We shot them. They all came just like that.“

– Ernest Hemingway, *The First Forty-Nine Stories*, 1944

Martin A. Hansen og krigen

– belyst ud fra biografisk materiale og en analyse af ”Offer”, *Agerhønen*, 1947

Aalborg Universitet
Dansk, 5. semester
Lille emneopgave

Per Brahde
Myrdalstræde 153
9220 Aalborg Øst

Indhold

Indledning	1
Kærlighedens død.....	3
Et gammelt råd	8
Oprør.....	10
En vision	10
Et trin ned.....	11
Solen smiler	13
Konklusion og sammenfatning	14
Litteraturliste	19
Opslagsværker.....	20
Bilag 1: komposition	21
Bilag 2: et dagbogsnotat	22

Indledning

Ved sin død efterlod Martin A. Hansen (1909-1955) sig et stort og komplekst forfatterskab omspændende næsten enhver genre: romaner, noveller, fortællinger, essays og kronikker flød i en lind strøm fra hans hvileløse pen. Kun dramaet lod han uforsøgt, og som lyriker gjorde han sig heller ikke meget bemærket.

I et langt brev til Thorkild Bjørnvig, skrevet over flere dage i februar-marts 1947, reflekterer MAH over det forhold, at „af Tidens Frembringelser“ er det „i Poesien særlig Lyriken, jeg ser noget i [...] Men vilde jeg [...] gaa i lære her, saa er jeg paa det rene med, at det gik ikke.“ Skønt han finder grund til at forsøge sig: „At dømme efter Tegn og Gerninger i Litteraturen i Dag har en Dygtighed i den brede Prosa og overhovedet en Prosaform som min daarlige Livsbetingelser.“ (*Kætterbreve*, bd. 1, s. 135)

MAH er først og sidst fortæller og opfatter sig selv som sådan, men en vis skuffelse over fortællingens 'livsbetingelser' kommer til udtryk i brevet. Og det kan undre, thi han er netop med udgivelsen af *Tornebusken* 1946 på vej ind i en periode, der frem til hans død og nogle år derefter skaffer ham berømmelse og ry som en af Danmarks betydeligste forfattere. Fornemmer han allerede her i 1947 den distance, som omkring 1970 gør sig gældende i receptionen af hans værker? En reserveret anerkendelse, der aldrig helt har undsagt MAH's format, men som først i de seneste år er blevet brudt af en fornyet interesse for og genlæsning af værkerne.

Herom kan man måske kun gisne; troligt er det næppe, at MAH så tidligt skulle fornemme en senere tids forbeholdenhed. Snarere kan refleksionerne i brevet udspringe af den gåde, MAH også efterlod sig: hvorfor blev han stort set tavs i skønlitterær sammenhæng efter udgivelsen af *Agerhønen* 1947?

Et spørgsmål, allerede samtiden var opmærksom på, thi det var dog påfaldende, at kun *Løgneren* (1950) og den lille samling af gamle arbejder, *Paradisæblerne og andre Historier* (1953), skulle være alt, hvad MAH endnu havde at sige – hvis man ikke vil medgive, at de kulturhistoriske værker, *Leviathan* (1950) samt *Orm og Tyr* (1952), også bærer fortællerens signatur – i form af fortælleglæde og sproglig kraft.

Bjørnvig var med *Kains Alter* (1964) den første til at give et vægtigt bud på en mulig grund til denne tavshed: „den uforsonlige Konflikt mellem Kunst og Kristendom“ (s. 11), og han får dermed lagt et fundament, som MAH-forskningen siden da har måttet forholde sig til; senest understøttet af David Bugge i *Medusas Søn* (2005) – dog med visse forbehold. Men der har

tidligt været fremsat andre bud; Ole Wivel går i rette med Bjørnvigs tese allerede året efter i essayet ”Omkring Kains Alter”, hvor han peger på krigen:

„Jeg vil tage de kunstneriske problemer under eet, altsaa fortællersindets rystelse, den ny erkendende holdning, stilens uldenhed og sensualismens aftagen, og alt dette vil jeg se i lyset – ikke af nogen Kainskrise, nogen selvmistænkeliggørelse – men af *krigen*. Det var den, og de helt personlige forhold under krigen, de helt personlige erfaringer, der gjorde Martin A. Hansen til moderne digter, som saa mange andre epokeskabende forfattere, hvis udvikling forløber helt parallelt med hans.“ (*Kunsten og krigen*, s. 103)

En opfattelse, som jeg mener i det mindste bør med. Krigen sætter sin støvlehæl næsten overalt i forfatterskabet, selv om aftrykket ofte er grundigt camoufleret og/eller skudt tilbage i tid.

Begge dele synes at være tilfældet i bl.a. ”Offer”, hvorfor jeg – med udgangspunkt i det biografiske materiale, som i dag står til rådighed for alle, og en analyse af denne dystre tekst – i det følgende vil interessere mig for Wivels vinkel.

Hvor ikke andet er anført, citeres fra *Agerhønen* i *Mindeudgave*, bd. 6.

Kærlighedens død

Allerede titlen står og lyner advarende: ”Offer”! Og har læseren tidligere været på vandring med MAH, og fx med den svigefulde degn strejftet Sandø rundt på jagt efter sneppen og de dejlige piger, da véd han også, at dæmonien kan blive sluppet løs i en grad, hvor sindet slår revner, og jorden åbner sig under fødderne. Men ellers begynder fortællingen her så tilforladeligt: ”Solen smiler ad alting. Det er i Maj.” Så skrider den: „Vejret er dejligt, men tiden ikke.“ (s. 51) Ved læsningens slut vil mange kunne samtykke i Thorkild Bjørnvigs karakteristik og sammenfatning af den: „En stor Fortælling, bevidst i sine Midler, ubevidst i sin inderste Holdning, i Fremstillingen en streng Tilbageholdenhed: en Indifferencens Stofflighed, der først i Læserens Sind styrter som en Lavine.“ (*Kains Alter*, s. 158)

Grum og trøstesløs er den; gennemtrængt af en gru, der breder sig til læseren og river noget løs; noget, der burde sidde urokkelig fast, og som man nødig vil være foruden, skønt det er svært at definere dette ’noget’: sætte ord på. Hvad i alverden skal en sådan fortælling tjene til?

I dagbøgerne kan vi spore kimen til dens undfangelse, følge dens vandring til færdig form – og finde en første begrundelse: erkendelse. Den 23.8.1947 står anført:

„Offer. / Oprindelig: Aah, pas paa min Mellemmad. / Skrevet (sammen m. Fædrene) Vinter 44-45, da ogsaa det meste af „Tornebusken“ blev til. / Trykt i en tidligere Form i „Frit Danmark“ No. 12-15 Juni-Juli 46. / Aksel Heltoft ejer af tidligere Udkast. / Fortæll. stammer fra hallandsk Folkesagn hos Joh. Kalén (fundet ved Arbejdet med Kristoffer). Sagnet havde været behandlet af en god Fortæller. I enklere Form kendt ogsaa andre Steder. (Sigrid Undset har brugt det i en af sine historiske Romaner). / *Skrevet umiddelb. efter Bentes og Aksels Fængsling. / Oprøret over den Letsinnthed hvormed man kunde sige: Nogle maa dø osv. / Endelig Form 22/5.-23/5“* (Min kursivering. *Dagbøger*, bd. 2, s. 573)

Et par sider længere fremme, i et notat af 25.8, deler MAH de 12 noveller i *Agerhønen* ind i tre grupper, som han „til eget Brug har kaldt I „Legende“, II „Erkendelse“, III „Myte““ (s. 578) De tre grupper med hver 4 noveller er fastholdt på indholdsfortegnelsen i den endelige udgave af samlingen, men ikke kategorierne; ”Offer” er den første under „Erkendelse“.

Videre kan vi finde, at sagnet – som fortællingen altså er inspireret af, hvis den ikke lige frem er at opfatte som en kunstnerisk gendigtning – første gang omtales i dagbøgerne den 2.1.1943, blot anført som „Læsning: Johan Kalen: Hallandske Folkminne. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse. Flere Hembygdebøger om Halland.“ (*Dagbøger*, bd. 1, s. 277) Og endelig, at det første udkast bliver til i løbet af en nat; den 11.12.1944 står der kort: „Mandag Aften Kl.

ca 10 beg. Fortæll. „Aah pas paa min Mellemmad“ færdig om Natten Kl. ca 1 ½.“ Dagen efter bliver den renskrevet, og hele anstrengelsen får denne lakoniske kommentar med på vejen: „Efter dette udkørt.“ (s. 360)

Fortællingen hører således til blandt dem, som i det væsentlige er skrevet ud i én køre, eller rus, efterfulgt af et par gennembearbejdnings; en første, da det aftales med *Frit Danmark* at udsende den som føljeton under den nye titel, ”Offer”, og siden en endelig og sidste gennemskrivning i forbindelse med udgivelsen af *Agerhønen*.

Endelig kan man hæfte sig ved, at den i sin første form er blevet til, mens MAH var gået under jorden og levede adskilt fra Vera og børnene; en konsekvens af engagementet i det illegale tidsskrift *Folk og Frihed*, der blev grundlagt i 1943 af to unge studerende, Bente Hammerich og Aksel Heltoft. I oktober 1944 udkom særtrykket *Der brænder en Ild* med flere bidrag fra MAH, heriblandt ”Dialog om Drab og Ansvar”, hvor han forsvarer stikkerlikvideringerne, men siden blev bitterlig skuffet: den efterprøvning af drabene, som fra hans side var en udtrykkelig forudsætning i dialogens argumentering, kom aldrig til at indgå i retsopgøret efter besættelsen. Bente og Aksel bliver arresteret af besættelsesmagten den 5. december 1944 og efter et ophold i Vestre Fængsel senere deporteret til Frøslevlejren; begge overlever, og de bliver siden gift, men begivenheden synes ifølge min kursivering i notatet ovenfor ikke uden sammenhæng med tilblivelsen af ”Offer”.

Her har jeg støttet mig til H.C. Andersens indledende ord i ”Hjertesorg”: „Det er egentligt en Historie i to Dele, vi her komme med; første Deel kunde gjerne være borte, – men den giver Forkundskaber, og de ere nyttige!“ (HCA 2, s. 62) Men hvad siger så 2. del, der nødvendigvis skulle være borte: teksten?

En ganske kort naturbeskrivelse slår stemningen an og foregriber det videre forløb i fortællingen; vejret er dejligt, mens tiden lader meget tilbage at ønske. Den er karrig, og det kniber med udkommet: „Ageren er lille, for de har brugt af Saasæden til Brød. Og der er længe til Høst. Det kan være, bedre Folk endnu har lidt Mel, der er godt gemt. Andre maa klare sig uden. Men hvordan dog? Det ved han, som ved alt.“ Korte, præcise sætninger i præsens beretter om bekymringer, uvished og angst. Om de få, der endnu magter at hytte sig og sine, og de mange, som intet har at sætte deres lid til: ressourcerne svinder, både fysisk og mentalt.

Imens pynter naturen sig til højtid: „Det var Dagen efter Kristi Himmelfartsdag. Vejret var gavmildt, ens mod alle. Marken tog Blomster paa inden Pinse. Hun havde nok at vælge imel-

lem. Skoven var en Brud, der valgte sig Smykker. Spejl mig Sø! Her er et lille Blad, klæder det mig ikke?“ Med et skift til præteritum markeres et brud: naturen besjæles; den kerer sig ikke om menneskets bekymringer og nød, men pynter sig uanfægtet til den kommende højtid. Og så følger en dyster slutakkord, der sætter scenen: „Men der var Brandlugt i Luften. Over de grønne Skove trak der Røg. Mørk som angstfulde Tanker.“ (s. 51)

Fortællingen kan gå i gang og fører os tilbage til en tid og et land, der begge er vanskelig at præcisere. Kristendommen er udbredt, pesten har ramt landet, dog ikke for første gang. Dette kan vi forstå af en senere samtale, som degnen fører med „een af Bygdens bedste Bønder“, da de er ude at køre på et sted, hvor der ellers sjældent kommer nogen: „– Hvad er det for et Par, de to? siger Paal, Bonden, han er lav i Stammen, fast og rolig. / – Det er de to forældreløse, Torperen har i Huset. / – Javel saa. Moderen gik til under forrige Farsot, og Manden vel og’? / – Nej, det var vist sidenhen. Men der var flere Unger, som gik til.“ (s. 54)

Med brugen af bygd som betegnelse for landsbyen peges mod Norge, mens omtalen af „Torperen“ snarere bringer danske og svenske stednavne i anslag; naturbeskrivelsen udelukker ingen af mulighederne, ej heller Halland, hvor det oprindelige sagn udspiller sig, og stedsbetegnelsen -torp blomstrer. Vi er et sted i norden, der rammes af ’den sorte død’ i tiden 1349-50, Norge først. Men dette er et af de senere udbrud af pest, som i Norden rammer gentagne gange frem til tidligt i 1700-tallet. Da det fremgår af teksten, at degnen er „Skoleholder“ og dermed forstår sig på nytten af „et fornuftigt lille Rap“ (s. 56), kan tiden indsnævres til efter Reformationen, idet degn „siden middelalderen [er] betegnelse for præstens uordinerede medhjælper ved gudstjenesten og, siden Reformationen og navnlig på landet, ved undervisningen.“ (opslag i *Encyklopædien*)

Vi er formentlig i Øresundsområdet; måske Halland, som hørte under Danmark ved Reformationen 1536, og tiden kan mest sandsynligt henføres til Store Nordiske Krig 1700-21:

„Under Den store nordiske Krig hærges både Sverige og Danmark af en omfattende pestepidemi, som kommer til Østersøområdet med en svensk hærafdeling som simpelthen blev kaldt pesthæren. [...] Sverige oplever under krigen to misvækstperioder i 1709-10 og igen fra 1716-18, hvor der var hungesnød og man må blande bark og andre ting i brødet.“ (Fra URL: <http://www.oresundstid.dk/dansk/oresundstid/1600/side14-tekst.htm>, hentet den 25.1.2007)

Imod denne datering taler, at krigen da spiller en bemærkelsesværdig lille rolle, idet den kun nævnes som en nærværende trussel. På et tidspunkt, hvor kirkeklokkerne klemter uventet, siger Torperen: „det er vel saa de store, der laver til Krig eller anden Galskab.“ Men han er

ikke til sinds at lade sig inddrage, uanset om klokkerne varsler ildebrand, krig eller stævner til andet: „– Jeg er lige tilfreds, sagde Torperen, mig har de kun Brug for, naar man skal plukkes, og her er ikke mere at plukke.“ (s. 60)

Fortællingen har ingen egentlige hovedpersoner, og de fleste skildres med angivelser, der afslører deres erhverv og sociale status; „Degn“ eller „Foged“ – eller blot som en stemme i flokken. Enkelte skiller sig dog ud af anonymiteten, „Torperen“ hedder Nils, fogedens hustru Anna, egnens kloge kone kaldes „Mor Else“, og de to børn, som fortællingen er centreret omkring, er den knap 12-årige Marie og hendes yngre broder på 8 år, Jakob.

De to forældreløse, som bonden Paal spurgte til under køreturen ovenfor med degnen. De bor efter forældrenes død hos „Torperen“ og hans „Kone“, som hun konsekvent betegnes; et fattigt par, der ellers har børn nok at forsørge og søger at opretholde eksistensen ved at rydde skov og dyrke nyt land op: udflyttere, som bor uden for bygden. Eller den marginale eksistens, kan man vist roligt tilføje; hos dem er nøden særligt mærkbar, og de regnes ikke i bygden, kan vi forstå af degnens og Paals bemærkninger under køreturen, hvor Paal spørger: „– [...] Mon han Nils Torper har noget ud af dem? [børnene] / – Jo, det er sikkert, Han fik i sin Tid noget af Fattigbøssen til dem. / – Og saa gør de Nytte. Han ved nok, hvad han gør, Torperen. / – Han er en Kæltring. Han ofrer aldrig.“ (s. 54 f.)

Degnen er utilfreds: der er ikke noget at hente hverken for degn eller præst hos outsideren Nils. Af denne marginaliserede families hånd spiser de to forældreløse så nådsensbrød: marginaliserede blandt de marginaliserede! Tålt, ikke af godhed, men for den skærv, de kunne bane vej for og den hjælp i husholdning og mark, som dog mest Marie må levere: „en lille Pige, som blev regnet for en stor Pige“. Tidligt voksen med ansvar for både broderen og de øvrige små – og mange gøremål at passe: „Solen, der lyste gult igen fra Mælkebøtterne, vilde ogsaa gerne lyse i den lille Kvindes Haar. Det var nyredt og flettet, men der var ikke noget for Solen at gøre, for Haaret var mat og graaligt.“ (s. 51) Hun er hverken forsømt eller sjusket med sig selv, men de trange kår og alt for mange byrder har ældet hende, endnu før livet fik rigtig begyndt.

Jakob sover hyppigt og gerne; da glemmer han bedst sultens evige og vedholdende rumlen. Han er allerede knækket; otte år gammel er livet blevet ham en besk omgang: „Bare man rører ved ham, drypper Taarerne af ham.“ Søsteren prøver efter evne at mildne lidt for ham, om nødvendigt ved at stjæle „en lille grønlig gnalling Brød [...] af Agern og Ælmebark“, men har

jo ellers ikke meget at gøre godt med: „den strenge Søster“ (s. 53) må ofte skænde på ham, thi hun forstår, hvor udsatte de begge er.

Er MAH nu ikke lidt sentimental og ved at falde tilbage i den socialrealisme, han lagde ud med i sine to første romaner? Nej, vi finder både humor og en fin skildring af pigens leg med sin hjemmegjorte og primitive dukke, ligesom børnenes samtaler står lysende i teksten; det er min betoning af eksistensens skrøbelige balancegang og marginale karakter, som trækker trøstesløsheden i det indledende afsnit hårdt op. Her skildres hverdagen i „Torperens“ hus – før højtiden sætter ind, og alt ramler sammen om de to søskende, aldeles bogstaveligt.

En markering med „– – –“ (s. 54) deler fortællingen i 2 hovedafsnit, hvor det første skildrer dagliglivet, mens det andet og længste indledes med en desperat køretur, som udløser den højtide, vi fik indvarslet i de første liniers naturskildring. Andet hovedafsnit er yderligere inddelt i 10 underafsnit, adskilte med en blank linie (s. 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63 og 63). Underafsnittene fremstår som situationer eller episoder: en køretur eller udrejse, et besøg, en hjemfærd, et oprør, etc.

Disse episoder veksler på påfaldende vis mellem beretning i nutid, der trækker det skildrede tæt på læseren, og beretning i datid, hvor en distance kommer ind og lægger sig skånsomt mellem læser og det skildrede, særligt mærkbar i 2. hovedafsnits sidste og meget barske episode, hvor ofringen skildres i al sin gru.

Skift i tempus er imidlertid også at finde i første hovedafsnit, som på den vis får en art underdeling på et tredje niveau; et niveau, som også indgår i andet hovedafsnits længste og afsluttende episode, hvor fortællingens slutning skifter til nutid, da fogeden leder efter sin forsvundne hustru, Anna. De tre niveauer deler således fortællingen i sammenlagt 14 afsnit, hvor ofringen næppe helt tilfældigt falder ind som den trettende – et godt magisk tal: sort magi! Og de tilfører hele beretningen en egen pulserende rytme; en kompositionelt opbygget dynamik eller nerve, som vibrerer inde under den „Indifferencens Stofflighed“, som Bjørnvig gør opmærksom på i sin sammenfatning, citeret ovenfor.

En indifferens, som kommer ind med fortællerpositionen: alt er skildret udefra af en implicit fortællerstemme, der befinder sig udenfor fortællingens ramme. Modsat fx ”Paaskeklokken” i den foregående samling, *Tornebusken* 1946, kommer vi aldrig ind under huden på personerne, ind i bevidstheden.

Ellers er der en del ligheder de to fortællinger imellem; begge indleder med en kort præsentation af en lille flække, dens beboere og deres hverdagslige bekymringer og forhold – hvorefter alt udlades iklædt en højtids festskrud. Men hvor ”Paaskeklokken” hyppigt anvender indre monolog, og fortælleren næsten umærkeligt glider ind i og ofte sammen med personernes bevidsthed, så vi vanskeligt kan afgøre, om det er personens oplevelse eller fortællers kommentar, der er i spil, får vi i ”Offer” aldrig adgang til andet end replikker og handling. Og hvor personerne i ”Paaskeklokken” under den skildrede højtidsdag når frem til en forløsning af dagligdagens konflikter, der må de i ”Offer” bukke under, fysisk eller mentalt – alt skrider.

Et gammelt råd

Et skred, der sættes i gang med køreturen, hvor degnen og Paal er på vej til egnens kloge kone, Mor Else; en tur, som ikke huer de to: „– Jeg er ikke glad for den Tur, puster han. / – Hvem kan være det? svarer Bonden, men de har kaaret os til det, og du kan bedst snakke for dig.“ (s. 55) De kører altså ikke i eget ærinde, men på vegne af hele bygden; i desperation over, at hverken de mange bål eller de indtrængende appeller til Vorherre synes at kunne bringe hungersnød og pest til ophør, er det punkt nået, hvor man søger tilbage til fortidens løsninger. Alt, hvad man ellers tror på og sætter sin lid til, er brudt sammen.

Fremme ved „en Rydning dybt i Skoven“ (s. 56) får degnen og Paal øje på Mor Elses hus; dette rum i fortællingen ligger altså længst væk fra bygden og fællesskabet der. For at komme dertil, skal man følge en sjældent benyttet vej, der fører forbi den marginaliserede Torperfamilie og ind i skovdybet. Hestene går nu i stå; de stejler og nægter at gå frem trods det uvante rap med pishen, de på degnens anbefaling får tildelt. Bandende stiger Paal ned for at se, hvad der skræmmer hestene, mens degnen slår korsets tegn og kvæder en bøn. Heller ikke Paal kan bevæge sig, og degnen påkalder nu hele Treenigheden: „– In nomine patris et fillii et spirtus sancti, kvad Degnen, ... tag saa Hovedlaget af den nærmer Hest og kik igennem det. Saa faar du den at se, som holder dem. / – Det er man jo ikke saa meget for, svarede Bonden.“ (s. 57)

En barok humor slår igennem i denne skildring af, hvordan de to voksne mænd er ved at gå til af angst, alt mens de påkalder alle magiske kræfter i et veritabelt sammensurium af kristne bønner og gammel hedensk overtro. En kvinde kommer nu gående mod dem, „lille og fin i det, hendes Øjne var glansfulde og blaa som Forglemmigejer. / – Det er nok Mor Else, sagde

Bonden, det kan være du kan løse os.“ Kvinden smiler til ham og undrer sig højlydt over hans store tiltro til hendes forløsende evner, men nu beder også degnen om hjælp, hvilket giver Mor Else anledning til denne kommentar: „– Mon ikke de er gaaet i staa af ond Tanker? sagde hun og saa paa ham.“ (s. 57) I det samme kan både Paal og hestene atter bevæge sig; pointen er imidlertid, at hestene gik i stå, netop da degnen udbrød: „Hun er en fordømt Heks“ (s. 56) – før de fik øje på hende. En bemærkning, hun har hørt og sigter til med sin snak om onde tanker: disse kommer ikke fra hende, men fra degnen selv! At hestene atter kan gå frem, skyldes, at de nu både kan se og lugte den ukendte skikkelse, der først skræmte dem – og da hestens angst flyr, løsnes også Paal ud af sin paralyserede tilstand.

Under den videre samtale beder de om hendes hjælp til at standse den omsiggribende pest; Paal forklarer og opsummerer: „– [...] Om otte Dage ligger vi der, hver og en. / – Tror I da, jeg kan standse Soten? sagde hun, det kan kun een. Gaa I til Præsten.“ (s. 57)

Mor Else skildres altså i stærk kontrast til alle gængse hekseforestillinger og med en tydelig adresse til, at hendes 'overnaturlige' evner helt beror på en kombination af årvågenhed, iagttagelsesevne og psykologisk sans. Hun søger at fastholde dem på deres kristne tro og driver åbenlys spot med, at en eventuel hjælp fra hendes side siden vil blive vendt mod hende selv: „– Jeg kender den Tak [...] Bagefter vilde den ene af jer prøve, om han kunde faa mig brændt. / – Hvem af os skulde dog kunne gøre det? sagde Degnen. / – Den af jer, som ikke er pechtsort i Ansigtet, svarede hun uden at se paa dem.“ (s. 58) Degnen og Paal skotter til hinanden; ingen af dem bærer tegn på at være ramt – eller med andre ord: enhver af de to, som ikke selv rammes af pest, vil senere kunne vende sig mod hende.

Men hun er netop en klog kvinde og forstår på pragmatisk vis, at som situationen er, må bygden for enhver pris bringes ud af den handlingslammelse, der selvforstærkende breder sig og paralyserer alle – som det var tilfældet med hestene, hvis angst bredte sig til Paal. Hun véd også, at omkostningerne vil blive forfærdelige: „– Jeg kender et gammelt Raad, der forhen har hjulpet, sagde hun saa, men det er dyrt. Meget dyrt.“ (s. 58)

Hvad dette råd nærmere går ud på afsløres gradvist; teksten klipper gentagne gange frem og tilbage mellem mændenes tur ind i skovdybet og de to forældreløse hos Torperen og har allerede dermed etableret en sammenhæng, som læseren nu bliver var. Børnene har holdt øje med og undret sig over den udsædvanlige færd; nu vendes blikket, og det er degnen og Paal, som under hjemturen fæstner opmærksomheden ved de to børn: „– Sølle Spurv, siger Bonden, for een som hende er det nærmest en Ulykke at være til. / – Ja saamænd. Og ret meget ældre

skal de jo ikke være, før de selv kaster Unger. / – Hun dér maa da være Mø endnu, siger Bonden.“ De to mænd ser hinanden hårdt i øjnene, „Saa drejer Paal sine Øjne bort og spytter ud over Vognehjulet. / – Jøsses Kors, Degn! siger han.“ (s. 59) Begge længes de slemt efter en dram at styrke sig på.

Oprør

Sidst på dagen høres kirkeklokken „ovre fra Sognebyen“ ude hos Torperen, hvor konen er forskræmt, mens Torperen forholder sig indifferent: „her er ikke mere at plukke.“ (s. 60) Han mener tydeligvis, at man kan blive så arm, at der ikke er mere at miste; fortælleren synes at være af en anden opfattelse.

Ud på aftenen, da man er ved at gå til ro hos Torperen, hører Nils lyde udenfor: „– De kommer. Baade Hestfolk og gaaende.“ Han finder sit gevær frem, støder ladning i og sætter sig „bag den stængede Dør med Vaabnet over Knæene.“ (s. 61) Rede til at forsvare hjem og bo afvente han nu, hvad skaren fra bygden har på sinde. Fogeden lægger med øvrighedens autoritet for og kalder ham ud, men bliver mødt med tavshed: „Torperen er stille som et dødt Menneske. Og alle derinde er stille som døde Mennesker.“ Degnen tager over, maner til fornuft og minder ham elskværdigt om, at han „har ikke ofret de sidste par Aar, og vor Hyrde har ikke set dig ved Naadens Bord i lange Tider. Der kan ogsaa være andet, vi har at sige dig paa.“ (s. 62) Men først da Paal garanterer: „jeg staar inde for, at der ikke sker dig og dine noget“, giver Torperen efter og går ud til den fremmødte skare.

Inde i stuen viger frygten, og søvnen lejrer sig over de anspændte gemytter, mens samtalen udenfor spinder den stridbare Torper ind i fællesskabet: „Vi har din hjælp behov, for det maa ske godvilligt.“ (s. 63) Endnu en betingelse for, at Mor Elses gamle råd kan virke, er lagt frem for læseren, der bestandigt orienteres, så han lige netop holdes svævende et skridt foran Marie i forståelsen af, hvad der sker og ikke mindst, hvad der skal ske; med så megen desto større effekt kan han derfor følge og forstå hendes gryende erkendelse.

En vision

Næste morgen vågner Marie usædvanlig sent og må „græde over sin Forsømmelighed.“ I det hele er alt af lave, thi hun får ingen skænd for hverken det ene eller det andet og må gentagne gange udbryde et overrasket „Jamen, Madmoder ...“ (s. 64 og 65) Også Torperen opfører sig

usædvanligt, giver sig tid til at sidde „i Halmstolen, hvad han ellers aldrig gjorde om Dagen.“ (s. 64) Sjældne slikkerier som honning bliver budt de to børn; de bliver vasket og kæmmet, og Marie får lov at låne korsklædet: således indviet til en fest, som de imidlertid ikke kan få nærmere besked om, begiver de to forældreløse sig på vandring ind til bygden, alene – lokket af et stort, gyldent løfte: „Vi faar jo Mad, det sagde hun.“ (s. 66) Og det fristes man jo til at tro på, var det ikke for fortællerens ironiske kommentar: „Det tegnede atter til en skøn Dag.“ (s. 65) Men den har Marie ikke hørt – den er læseren alene forbeholdt...

Undervejs møder de en kvinde, „mørk og arm.“ Marie genkender i skikkelsen sin afdøde moder og løber hende jublende og stolt i møde: „– Se, Mor! Der staar Jakob. Er han ikke blevet stor?“ Kvinden knæler foran de to og forsvinder så; did, hvorfra hun kom. Men kan læseren undre sig over episodens præg af eventyr eller drøm, modsiges al skepsis af børnenes ligefremme og selvfølgelige håndtering af den: „– Mor er gaaet, sagde hun. / – Jeg kunde godt kende hende. / – Det tror jeg ikke, Jakob. Men det gør ikke noget, for du var saa lille dengang. / De gik drømmende videre. (s. 66)

Først nu drømmer de: om det korte møde, som et moderne og prosaisk gemyt af en læser fristes til at betegne en drøm – eller et varsel. Disse spring i erkendelse, eller bevidsthedsniveau, løfter fortællingen igennem læseren og Marie op, bestandigt læseren først, og skaber hele dens djævlblændte kogleri; en fremdrift, der tillader fortælleren at holde en særegen distance uden at blive kynisk: Marie skal nok holde læseren i ånde og med sikker hånd trække ham med på den videre vandring og ind i skredet, mens fortælleren anskuer det hele fra solens ophøjede og tilbagetrukne position: „Solen vilde ogsaa gerne lyse i den lille Kvindes Haar [...] men der var ikke noget for Solen at gøre.“ (s. 51)

Er der endnu noget at gøre for solen, alias fortælleren, så er det at lade Marie føre læseren helt ind i centrum af massepsykosens mulighed og konsekvenser. I den forstand bliver hun da alligevel en art hovedperson i fortællingen; når jeg vægrer mig mod betegnelsen, er det, fordi hun i så usædvanlig grad er anskuet udefra fra først til sidst.

Et trin ned

Vel fremme ved fogedens mark, hvor festen skal udfoldes, ser børnene „mange Mennesker“ og „mange Vogne“, men til Jakobs gentagne undren er der ingen børn at skue: „Folk stod i Grupper nær Hegnet, højtidsklædte. De talte ikke sammen. De saa alle paa de to Børn, som

Haand i Haand kom ned imod dem.“ (s. 66) Nogle kvinder går dem tøvende i møde; det er dog kun „en stor, prægtig klædt Kvinde“, som bærer „Sølvsmykker“ og et „Korsklæde“, der skiller sig ud og byder dem velkommen: „– Guds Fred, sagde hun, vi venter paa jer.“

Hun vender sig dernæst, og mens folk viger for de tre, fører hun an: „hen mod Stedet, hvor der var flest Folk.“ Enkelte går i panik og flygter helt væk, andre sænker blikket, og mændene er „enten meget røde eller meget lyse i Ansigterne. Nogle af dem tog sig nu og da en Slurk af Dunken. / Inderst i Klyngen var mange Spader stukket i Jorden, og Kvinden førte dem forbi Dynger af Halm og Jord hen til et aflangt dybt Hul, i hvis ene Ende der var gravet et Trin ned.“ (s. 67)

Her standser de tre, og kvinden holder de mest utålmodige i skak ved at ryste på hovedet, mens hun mumler: „– Med det gode ...“ Hun bøjer sig ned over børnene; nu skal de høre et eventyr, men:

„Marie løftede Hovedet, saa over Graven paa dem, som stod der, og vendte langsomt Blikket mod Kvinden, der havde to røde, blussende Blomster paa Kinderne, skønt hun ellers var hvid i Huden. Det rørte sig saa underligt om hendes Mund, men hendes Øjne veg ikke fra Maries, de var store og straalende. / – I maa ikke gøre Jakob fortræd, sagde Marie. (s. 67 f.)

Her, hvor bygdens folk, Marie og læseren alle er på samme stude: vidende om, hvad der skal ske, har fortælleren spændt buen til bristepunktet og kan kun gøre det i kraft af den store distance, der fra starten er lagt ind i fortællerpositionen. Og ved at forlene Marie med denne stille, fattede fatalisme, hvor hun kun er optaget af at holde broderen tilbage.

„Saa sagde en inde i Klyngen: – Ja, hvorfor han? / De hører sammen, hviskedes der.“ Den smule nytte, Torperen har af Jakob, beror helt på Maries stundesløse årvågenhed; uden hendes mellemkomst vil han kun være en byrde, endnu en mund at mætte; derfor skal han med i graven. Det bliver da også ham, der får Marie godvilligt ned i graven; den evigt sultne kan ikke modstå synet: „I Tejnen laa der der Mad, sort Brød med Smør, Hvedebrød, Ost ...“ (s. 68)

Marie må følge broderen „et Trin ned“, og mens Kvindens øjne stråler stadig stærkere, beder hun dem: „I kan gaa frem for den almægtige Gud og bede for alle os Syndere, I to arme smaa.“ Hvor hedensk ritualer ellers er, er det stadig den kristne gud, man forlader sig på. Oppefra bliver der kaldt utålmodig: „– Anna, hold saa op!“ Anna bliver blot „mere bleg“ og snerrer tilbage: „–Kujoner!“ Marie løsner det lånte korsklæde og vil, at hun skal bringe det tilbage til dets ejer. Ypperstepræstinden ryster på hovedet og binder atter klædet på Marie, kysser hende på håret, og mens Jakob langer ud efter et nyt stykke brød, går hun langsomt op

ad trinene: „– Nu er mit til Ende, sagde Kvinden og gik rask bort fra Graven. / En mur af Mænd rejste sig tæt om Graven, og Bølger af dødsort Jord væltede ned.“ (s. 70)

Det sidste, vi hører til børnene, er Jakobs replik fra det oprindelige udkast: „– Aah, pas dog paa min Mad.“ Midt i arbejdet med at dænge børnene til, bryder panikken ud blandt bygdens folk: „– I er gale, jeg kan ikke! skreg en. / – Hvem var hun? Lad hende komme her! / – Hver og en skal være med!“ Sammenholdet er altafgørende, men under stærkt pres, og man har i hast- og lastværk glemt at berette børnene, thi „Degnen var døddrukken.“(s. 70)

Solen smiler

Et lille efterspil trækker kernen i ”Offer” op. Mens bygdens ældre mænd sætter et „Risgærde om Graven“ og „en meget gammel Kone“ samler blomster, som „hun mumlende kaster paa Graven“, går fogeden rundt og efterlyser sin hustru, Anna. Omsider falder det en ind: „Anna Fogeds gik jo ned mod Søen ... dengang vi ...“

Ingen tør følge den stovte mand, da han begiver sig ned til søen: „Her er den aabne Søbred, hvor han har set sin Hustru bade engang, nøgen og skøn. Hun stod der i Juninatten, Vandet dryppede fra det lange Haar, og hun smilte: – Gaar det galt engang, saa søg mig her. / Manden kalder, og Ekkoet svarer som et Hjortebrøl, men Søen siger ingenting.“ (s. 71)

Kort og effektivt punkteres enhver forestilling om, at den grusomme gerning skulle have hjulpet det bitterste. Anna, der så tappert søgte at opretholde et minimum af menneskelighed midt i umenneskeligheden, er gået direkte fra graven til søen og har druknet sig.

Sammenholdet er brudt sammen, ofringen har været forgæves; i den lille bygd vil alt samliv længe være en rædsom byrde, måske umuligt, thi kærligheden er død.

Konklusion og sammenfatning

Den svenske version af sagnet i Joh. Kaléns *Halländska Folkminnen* er ganske kort, godt én side, og gengives i uddrag af Bjørnvig på omtrent samme vis som her:

I „Källsjö socken“ er man ramt af pest, hvortil føjer sig hungersnød; da alle vante forholdsregler svigter, henvender man sig til en klog kone, der giver det råd at begrave en ung pige levende; hun må nødvendigvis være jomfru, hvis magien skal virke. Man har svært ved at bekvemme sig til dette forfærdelige overgreb, men da forholdene værres, beslutter man sig for at ofre en ung, forældreløs pige ud fra devisen: det er bedre at én dør for alle, end at hele folket forgår. Forlægget findes under hovedkapitlet ”Skyddsmagi”, hvor det placeres ind under ”Sjukdomsmagi” og bærer overskriften ”Huru pesten upphörde”; det slutter med linierne:

„Nu rusade männen fram och började kasta jorden tillbaka i graven. Flickan, som ännu icke förstod, vad saken gällde, bad då: ”Akta smörgåsen, så det inte kommer jord på den!” Men karlarna arbetade så, som den gör, vilken jagas av ont samvete, och snart var den bedjande rösten förstummad för alltid. / Offret var fullbordat, – och farsoten upphörde också som genom et trollslag.“ (*Halländska Folkminnen*, s. 208)

Historien i forlægget er kort og knap i sin form, men ikke mindre grum, og den følges i overordnede og mange væsentlige træk i MAH’s ’gendingtning’ i ”Offer”. Den afgørende forskel er, at i MAH’s bearbejdning forbliver overgrebet virkningsløst i forhold til de oprindelige problemer, pest og hungersnød; i stedet kommer nye til: værdierne bryder sammen, og med dem fællesskabet og muligheden for at leve sammen i fred og fordragelighed.

Desuden ekviperer MAH pigen med en broder, som hun gør alt for at værne om, men netop han bliver den fatale faktor i det afgørende øjeblik, hvor pigen skal lokkes frivilligt i døden: til forskel fra sagnets pige, er Marie i tide og fuldt ud på det rene med bygdens skumle intentioner. Endvidere oprulles en episk forgrund, der skildrer de to forældreløse som perifere outsiders blandt bygdens udstødte, og vi får præciseret, at den kloge kone befinder sig uden for enhver sammenhæng; hun er helt foruden tilknytning til bygden og dens fællesskab, og hun bor i fortællingens yderste rum, hvor man under normale forhold slet ikke færdes.

På den vis bliver Mor Else qua rummet et billede på den abstraktion, som ligger bag hendes gamle råd: når de konkrete problemer synes uløselige, da skaffer man sig en syndebuk. Ikke fordi en sådan kan afhjælpe noget, men opmærksomheden afledes fra det egentlige; syndebukken giver en midlertidig afspænding fra det uudholdelige pres, det er, når man ikke kan agere i forhold til de reelle plager. En stakket frist; det véd hun, og deraf hendes advarsel om,

at det gamle råd nok forhen har hjulpet, men det har en fæl bagside: „det er dyrt. Meget dyrt.“ (s. 58) Hun er psykologen, der kender sindets mekanismer – men selv behageligt fri for at deltage i det videre forløb; derfor kan hun give sit råd.

For yderligere at understrege den ældgamle viden, som ligger bag Mor Elses råd, gives børnene gode, gamle jødiske navne: Marie og Jakob. Det jødiske folk, som i den kristne, vesterlandske kultur gennem årtusinder bestandigt har måttet holde for som syndeboek i næsten alle tænkelige sammenhænge, trækkes ind i billedet. Og Marie kalder sin hjemmegjorte dukke for Magdalene. (s. 58) Kvinden, der ifølge NT som den første mødte den opstandne Jesus i graven (Joh 20,11-18), og traditionelt også identificeret med 'den bodfærdige synderinde' (Luk 7,36-50), til hvem Jesu ord lyder: „Hendes mange synder er hende forladt, siden hun har elsket meget“.

Navnene er som altid hos MAH værd at hæfte sig ved; den kvinde, som tager mod de to børn og leder dem i graven, hedder Anna: Jomfru Marias moder! Et navn, der er afledt fra hebraisk, 'channah', der betyder nåde. Deres værge, Nils, er en gammel form af Niels, afledt fra det latinske helgennavn Nicolai: sømændenes og børnenes skytshelgen! Et navn, som igen er afledt fra græsk, 'nike', der betyder sejr. Men Torperen kan ikke holde stand overfor bygdens pres, og Anna drukner sig: der er ingen nåde at finde i bygden denne festdag – og næppe heller de første mange år frem i tiden.

Men hvorfor kaster MAH sig pludselig en sen aften over dette gamle sagn, som han er stødt på i forbindelse med arbejdet på *Lykkelige Kristoffer* – og giver det en ny drejning?

Fortællingen indleder med: „Solen smiler *ad* alting. [...] Vejret var gavmildt, ens mod alle.“ (s. 51) – og slutter med en gentagelse: „Stille paa Mark og i Sø. Solen smiler, smiler *til* alting.“ (Mine kursiveringer. Respektive s. 51 og s. 71).

Bjørnvig finder her „Gentagne Udtryk for Naturens totale Ligeegyldighed overfor de frygtelige Begivenheder, Fattigdom, Pest, Offer, Selvmord. Atter fornemmer man hos Martin A. Hansen en næsten jobsagtig Anklage mod selve Naturen!“ – og Bjørnvig fortsætter videre over i en udlægning af teksten som værende rettet „dels mod en bestemt Naturfortolkning, nemlig den darwinistiske – og dels – og til syvende og sidst – alligevel mod Vorherre.“ (*Kains Alter*, s. 155 f.)

Jeg er ikke ganske uenig, men bestemt heller ikke fuldt ud enig, thi er der nu ikke en markant forskel mellem indledningens „*ad*“ og slutningens „*til*“? Når vi smiler *ad* noget, er vi

ikke rigtigt involveret, men lægger en vis distance til forholdet, måske et ironisk forbehold. Hvorimod når vi smiler *til* noget – da er der øjenkontakt, og vi træder forholdet helt nær: engagerer os uden forbehold.

Desuden spiller solen en markant rolle ved to andre lejligheder (s.51 og 58), hvor jeg ovenfor har hæftet mig ved, at en forbindelse mellem solen og fortælleren synes at blive trukket, især i denne passage: „Solen vilde ogsaa gerne lyse i den lille Kvindes Haar [...] men der var ikke noget for Solen at gøre“. Fortælleren er nødt til at være tro mod sagnet, han spinder videre over – og den kim i virkeligheden, hvorfra inspirationen kommer: krigen og besættelsestidens problematikker. Massepsykosen, som blomstrede under nazitidens regime i Tyskland, samarbejdspolitikken i Danmark under besættelsesårene – det er meget svært ikke at se fortællingen som en behandling af disse traumer, hvor to nationer blev forført på hver sin vis.

Bjørnvig anfører da også kort: „Og Tilbagefaldet til en barbarisk Gradus er et moderne Træk, den ceremonielle Gru – det atavistiske: som tiltrængt Jordforbindelse og udskejende Perversion [...] Perversionerne kom jo, i det tredje Rige“ (*Kains Alter*, s. 157 f.), men han opholder sig dog overvejende ved fortællingen som udtryk for „Fuldbyrdelsens Gru og som Bærme et Koncentrat af Pinlighed. Alt dette æstetisk fuldkomment, men i sit Egenliv oscillerende mellem en luciferisk Glans – og i Lynglimt en rasende Anklage ind for den Mægtiges Trone.“ (s. 158)

Hvilket kan være rigtigt set; dog finder jeg, at ”Offer” frem for Gud først og sidst retter en voldsom anklage mod mennesker; det er her, problemerne ligger og herfra, at alle ulykker udgår: øvrighedens blinde autoritet udmøntet i Fogedens skikkelse, gejstlighedens forlorne menneskekærlighed i Degnens drukkenskab – og især, hvad mennesket som flokdyr er i stand til at begå, når massepsykosen får tag i flokken og vil trække alle med: „Hver og en skal være med!“ (s. 70) Krigens og besættelsestidens erfaringer som baggrund for ”Offer” bliver undertrykt i og med Bjørnvigs tese om: „den uforsonlige Konflikt mellem Kunst og Kristendom, antydet flere Steder i hans Forfatterskab *efter* „Lykkelige Kristoffer“, her gjort til et Hovedtema [i planen for den roman, som aldrig blev mere end plan].“ (s. 11)

Anderledes hos Bjarne Nielsen Brovst, hvor den biografiske vinkel også er at finde, men her er der ingen tese at forsvare, og her lægges krigen kort og klart til grund:

„»Offer« blev uden sammenligning det stærkeste udtryk for Martin A. Hansens oplevelse af krigens grumhed. Den er fortalt rent og forståeligt og står mere lysende end »Midsummerfesten« og dens afdækning af livets bødler og den ubarmhjertige alnatur, hvor »... solen smiler, smiler til alting«, som blev slutreplikken i »Offer«. Hvor var degnen i

1944? Han sad og skrev. Hvor var de to børn som blev levende begravet, som sonofre for at andre kunne undgå pesten? De sad i Vestre Fængsel. Det er da også mere end symbolsk, at Aksel efter krigen, efter sin hjemkomst fra KZ-lejrens helvede, af Martin A. Hansen fik originalmanuskriptet til »Offer«. (*Bondesøn og digter*, s. 289 f.)

I et brev af 9.4.1946, nøjagtigt 6 år efter besættelsen og tydeligvis i anledning af, at det snart er et år siden, den ophørte, skriver MAH til Aksel Heltoft:

“Jeg strider nu med en større – noget symbolistisk Fortælling [”Midsommerfesten”] som jeg skrev hin December Maaned, da I blev arresteret. Jeg havde den Vinter 6-7 Uger, hvor jeg skrev en Bunke, mange Fortællinger, som ikke er kommet videre siden – og Choket ved Arrestationen af jer virkede underligt nok, som om jeg havde faaet en Pisk over Nakken og øgede Presset. – Da jeg nu forleden gennemgik disse arbejder, fik jeg den Tanke, at man maaske kunde bruge saadan et Manuskript som en Gave. Her sender jeg dig et af dem [”Aah, pas paa min Mellemmad”]. Med det oprindelige Udkast følger et Par Bearbejdelser af samme Fortæll. [”Offer”], uden at jeg vil paastaa, den sidste bliver den endelige – i hvert Fald vil der ikke ske store Ændringer.“ (Mine bud på, hvilke tekster, der må være tale om, er sat i []. *Kætterbreve*, bd. 1, s. 39 f.)

Sammenfattende vil jeg mene, at man med rette kan have grund til at søge det biografiske materiale igennem. Nødvendigt for at forstå teksten er det ikke – i dette tilfælde! Men det kaster lys over, hvorfor solen måske ikke slet og ret er udtryk for et guds-øje-perspektiv, men har med forfatteren selv at gøre. Og hvorfor drengen tilføjes det oprindelige sagn og bliver den, der trækker pigen med: iflg. Brovsts oplysninger er det Aksel Heltoft, der arresteres først; senere samme dag bliver Bente Hammerich og hendes fader, Carl Hammerich, arresteret under et forsøg på at redde vitale informationer fra at falde i Gestapos hænder. Det lykkes ikke; modsat både sagnet og ”Offer” overlever børnene, Aksel og Bente, men hendes fader bliver dræbt under bombardementet af Shellhuset den 21. marts 1945.

Et anden og nok så vigtig begrundelse for at søge dagbøger og breve igennem, er det forhold, som her springer mig i øjnene: Bjørnvig udelader nøjagtigt de sentenser i dagbogen, der ikke understøtter hans tese¹. Det ligner en tanke! At være selektiv mht., om noget er relevant eller ej, er en ærlig sag, men jeg må i det mindste efterlyse en markering af, at noget er udeladt: [...]. Især, når det betænkes, at *Kains Alter* blev til på et tidspunkt, hvor ikke enhver havde adgang til MAH's dagbøger og breve.

Jeg er helt på linie med Bjørnvig, når han opponerer mod nykritikkens (og dermed indirekte senere litteraturteoriens) hævde af tekstens autonomi, idet han skitserer tre muligheder for samspillet liv-værk og konkluderer:

„Men det normale er nok, at en Kunstners Liv og Værk øver en kraftig Indflydelse paa hinanden, at Livsforløbet farver og paavirker Værket, men sandelig ogsaa, at Værkviljen paavirker og farver en Kunstners Liv, giver hans Skæbne dens særlige Udformning. [...] Det er min Opfattelse, at den sande Digtets Værkvilje er hans Skæbne – og forbliver det, selv hvor denne Værkvilje rammes i sin Livsnerve, som hos Martin A. Hansen, fordi han reagerer mod Værkviljens mulige Pervertering af Livet.“ (*Kains Alter*, s. 16)

For det første er der et paradoks i, at vi læser en tekst løsrevet fra alle sammenhænge, mens vi samtidigt gerne og næsten altid formidler og organiserer den omkring en forfatter og hans tid, dvs. de kontekster, han indgår i; for det andet står en rigid betoning af tekstens suverænitét i et forlegenhedsforhold til tekster af forfattere som netop MAH og fx den samtidige Karen Blixen, idet begge i den grad spiller på udenforstående tekster gennem allehånde former for intertekstuelle referencer; for det tredje kan biografien være til stor nytte, idet den giver mulighed for at tegne et tidsbillede som baggrund for læsningen, den kan lette forståelsen af detaljer, og den kan kaste lys over dunkle punkter i en tekst.

Tekstens autonomi er da nok også i defensiven i dag, men hvad der kan være værd at fastholde, er, at de mange stemmer: forfatter, fortæller, fiktive personer, biograf, fortolker, etc. kan og må holdes rene, så det er muligt at skelne, hvem der taler – og præcist hvornår. Ikke mindst af hensyn til en senere tid, hvor en epokes selvfølgeligheder, personlige kendskab, etc. er sunken ned under horisonten.

¹ Gengivelsen i *Dagbøger* og i *Kains Alter* er opstillet på bilag 2.

Litteraturfortegnelse

Martin A. Hansen:

Dagbøger 1-3. Gyldendal og DSL, København 1999

Hammerich, Bente og Heltoft, Aksel (red.): *Der brænder en Ild*. "Folk og Frihed", København 1944, genoptryk ved Aschehougs Forlag, København 1995

"Juli 44" i *Heretica*, nr. 2, 6. Aargang, Wivels Forlag, København 1953

Kætterbreve 1-3. Martin A. Hansens korrespondance med kredsen omkring Heretica. Gyldendal, København 2004

Leviathan. Gyldendal, 2. udg., København 1970

Mindeudgave 1-10. Gyldendal, København 1969. Denne tekstudgave er lagt til grund for analysen. Ved citater herfra henvises med MAH samt bind og sidetal, fx MAH, bd. 5, s. 52

Orm og Tyr. Gyldendal, København 1956

Paradisæblerne og andre Historier. Forlaget Fremad, København 1953

Rejse paa Island. Carit Andersens Forlag, København u.å.

Anden litteratur:

Andersen, Anders Thyrring og Jørgensen, Jørgen (red.): *Efterskrifter. Omkring Martin A. Hansens dagbøger*. Gyldendal, København 2001

Andersen, Anders Thyrring (red.): *PS. Om Martin A. Hansens korrespondance med kredsen omkring Heretica*. Gyldendal, København 2005

Andersen, H.C.: *Samlede Eventyr og Historier* 1-3. Gyldendal, 3. tranebogsudg., København 1996

Bjørnvig, Thorkild: *Kains Alter. Martin A. Hansens digtning og tænkning*. Gyldendal, København 1964

Brovst, Bjarne Nielsen: *Bondesøn og digter*. Centrum, 2. udg., København 1996

Bugge, David (red.): *Arvesyndens skønne Rose. Punktnedslag i Martin A. Hansens digtning*. Gads Forlag, København 2002

Bugge, David: *Medusas Søn. Digtning og etik hos Martin A. Hansen*. Forlaget Anis, København 2005

Christensen, Erik M.: *Ex auditorio. Kunst og Ideer hos Martin A. Hansen*. Arena, Fredensborg 1965

Engberg, Hanne: *Kætteerne. Kredsen omkring Heretica 1948-54*. Gyldendal, København 1999

Hemingway, Ernest: *The First Forty-Nine Stories*. Jonathan Cape, London, 3rd imp., 1948

Henriksen, Aage: "Martin A. Hansen" i *Gotisk tid. Fire litterære afhandlinger*. Gyldendal, København, 1971

Kalén, Joh.: *Halländska Folkminnen. Lokalsägner och övertro från Fagered*. A.-B. Seelig & C:o, Stockholm 1927

Kettel, Henrik: *Martin A. Hansens forfatterskab. En bibliografi ved Henrik Kettel*. Gyldendal, København 1966

Schmidt, Povl: "En dagbog i en novelle i en roman" i *Læsninger i Dansk Litteratur* bd. 4, Odense Universitetsforlag, 2. udg., Odense 2001

Svendsen, Erik: "Martin A. Hansen og myten" i *Spring*, nr. 15, Forlaget SPRING, København 1999

Wivel, Ole: "Omkring Kains Alter" i *Kunsten og Krigen. Erindring og debat*. Gyldendal, København 1965

Opslagsværker

- Albeck, Ulla: *Dansk Stilistik*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 7. udg., København 2000
- Bibelen*, Det Danske Bibelselskab. København 1956
- Biedermann, Hans: *Gads Symbolleksikon*. Gads Forlag, København, 1991
- Collin, Finn og Køppe, Simo (red.): *Humanistisk Videnskabsteori*. DR Multimedia, København 2000
- Etymologisk ordbog. Danske ords historie*. Politikens Forlag, 1. bogklubudg., København 2002
- Fibiger, Johannes m.fl. (red.): *Litteraturens tilgange – metodiske angrebsvinkler*. Gads Forlag, København 2001
- Gyldendals DVD leksikon*. DVD med ajourførte udgaver af *Den Store Danske Encyklopædi* 1-20 m. 2 supplementsbind (2006), *Gyldendals Leksikon* 1-3 (2002) og *Gyldendals Etbindsleksikon* (2003). Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, København 2006
- Hansen, Ib Fischer m.fl. (red.): *Litteraturhåndbogen* 1-2. Gyldendal Uddannelse, 6. udg., København 2001
- Jansen, F.J. Billeskov m.fl. (red.): *Verdens Litteratur Historie* 1-12. Politiken, København 1974
- Jensen, Johan Fjord m.fl. (red.): *Dansk litteraturhistorie* 1-9. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 3. udg., København 2000
- Lademanns Leksikon 2005*. CD-Rom, Aschehoug Dansk Forlag, København 2004
- Lübcke, Poul (red.): *Politikens filosofi leksikon*. Politikens Forlag, København 1996
- Mai, Anne-Marie (red.): *Danske digtere i det 20. århundrede*. Gads Forlag, 4. udg., København 2002
- Møller, Lis (red.): *Om litteraturanalyse*. Systime, København 1995
- Nielsen, Erik A. og Skriver, Svend: *Dansk Litterær Analyse – Grundbog med antologi*. Akademisk Forlag og DR Multimedia, København 2000
- Nøjgaard, Morten: *Det litterære værk. Tekstanalysens grundbegreber*. Odense Universitetsforlag, Odense 2002
- Politikens Nudansk Leksikon* med CD-rom. Politikens Forlag, 1. bogklubudg., København 2002
- Politikens Store Ordbogs-CD-rom*, version 2.1. Politikens Forlag, København 1999
- Rasmussen, Henrik (red.): *Gads Litteraturlleksikon*. Gads Forlag, København 2001
- Stefánsson, Finn og Sørensen, Asger (red.): *Gyldendals Religionsleksikon. Religion / Livsanskuelse*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1. bogklubudg., København 1999
- Traustedt, P.H. (red.): *Dansk Litteratur Historie* 1-4. Politikens Forlag, København 1964-66

Bilag 1: komposition

Afsnit	Tempus	Motiv	Personer	Ledetråd
I, 1	Præsens	Naturen	„han, som ved alt.“	Naturens overflod og karrighed
I, 2	Præteritum	Dagligliv	Marie	Tidligt voksen, en ribbet pige
I, 3	Præsens	Dagligliv	Marie og Jakob	Arbejde og mad
II, 4	Præsens	(---) Udrejse	Degnen og Paal	Et ubehageligt ærinde skal besørges
II, 5	Præsens	Samtale	Marie og Jakob	Pesten og ilden
II, 6	Præteritum	Et besøg	Degnen, Paal og Mor Else	Et gammelt råd gives – men er dyrt
II, 7	Præteritum	Dagligliv	Marie og Jakob	Søvn og leg
II, 8	Præsens	Hjemrejse	Degnen og Paal	En mø er udset
II, 9	Præteritum	Klokkerne kalder	Nils og Konen	Her er ikke mere at plukke
II, 10	Præsens	Oprør	Nils og byens folk	Geværet lades
II, 11	Præsens	Stilhedens fred	Marie, Jakob og Konen	Angsten flyr
II, 12	Præsens	Overtalelse	Nils og byens folk	Bod eller Gudsdom kræves
II, 13	Præteritum	Højtid	Alle	Indvielse, offer og gravsmykning
II, 14	Præsens	Kærlighedens død	Fogeden og Anna	Et minde om elskov – et selvmord

*) Tekstens brug af ”---” markerer 2 hovedafsnit/kapitler, hvoraf det første er inddelt i 3 underafsnit med skift i tempus, det andet i 11 underafsnit – enten med blank linie eller med skift i tempus.

Bilag 2: et dagbogsnotat

Citat fra længere note af „23. August [b]“ i *Dagbøger*, bd. 2, s. 573:

„Offer.

Oprindelig: Aah, pas paa min Mellemmad.

Skrevet (sammen m. Fædrene) Vinter 44-45, da ogsaa det meste af „Tornebusken“ blev til.

Trykt i en tidligere Form i „Frit Danmark“ No. 12-15 Juni-Juli 46. Aksel Heltoft ejer af tidligere Udkast.

Fortæll. stammer fra hallandsk Folkesagn hos Joh. Kalén (fundet ved Arbejdet med Kristoffer). Sagnet havde været behandlet af en god Fortæller. I enklere Form kendt ogsaa andre Steder. (Sigrid Undset har brugt det i en af sine historiske Romaner).

Skrevet umiddelb. efter Bentes og Aksels Fængsling.

Oprøret over den Letsinthehed hvormed man kunde sige: Nogle maa dø osv.

Endelig Form 22/5.-23/5“

Citat fra *Kains Alter*, s. 152:

„Om „Offer“, som indleder Gruppen „Erkendelse“, skrev Martin A. Hansen i et Arbejdsnotat Efteraaret 47:

„Oprindelig: Aah, pas paa min Mellemmad.

Skrevet (sammen med Fædrene) Vinter 44-45, da ogsaa det meste af „Tornebusken“ blev til.

Fortæll. stammer fra hallandsk Folkesagn hos Joh. Kalén (fundet ved Arbejdet med Kristoffer). Sagnet havde været behandlet af en god Fortæller. I enklere Form kendt ogsaa andre Steder. (Sigrid Undset har brugt det i en af sine historiske Romaner).

Oprøret over den Letsinthehed hvormed man kunde sige: Nogle maa dø osv.““

De kursiverede linier i citatet fra *Dagbøger* er mine fremhævninger og angiver udeladelser i Thorkild Bjørnvigs gengivelse heraf i *Kains Alter*; netop de linier, der mest giver anledning til at se fortællingen i lyset af krigens erfaringer – snarere, end som en røst, der med Job rejser sig som „en rasende Anklage ind for den Mægtiges Trone.“ (*Kains Alter*, s. 158)

Desuden er linien om dato for ’endelig form’ udeladt.